

АЛЕКСА ПОПОВИЋ

Јединство науке и уметности кроз религиозно васпитање

C. P. Snow: *The TWO CULTURES AND THE SCIENTIFIC REVOLUTION*, Cambridge at the University Press, 1962, str. 52
Walter Karp: *SEARCHING FOR SCIENCE*, Columbia University Forum, Spring 1965, vol. VIII, No. 1, str. 12—16; New York.

Кажемо да је догма о Св. Тројици историјска чињеница. То тврди мо или можемо тако да кажемо на основу веома лаког запажања како ова догма са својом откривеном истином или са својом идејом, међу свим другим идејама у историји развоја човековог стварања, или његове културе, заиста представља основ одлучујућем човековом напретку. Али када кажемо да је ова догма историјска чињеница онда морамо да утврђујемо или подвучемо да она није само историјска чињеница која лежи у нашем уму, било као ствар прошлости или као акт вере, ствар будућности, већ и да укажемо уз све то да ова догма или њена истина лежи и као историјска чињеница, у исто време или на првом месту, у самој структури свега, целокупног кретања људске мисли или свега што је у покрету у овом свету у којем смо. Ми заиста запажамо из низа појава, у феноменологији свега, како је догма о Св. Тројици заиста систем, симетрија, или структура, кроз коју мора да се мисли, желели ми то или не. То видимо и из опште историје, али и из историје науке, уметности, односно из саме науке, њене методологије, као и уметности. Овде ћемо се опет осврнути на такав један проблем у којем такође налазимо како се

ова догма изражава као истина, или као структура кроз коју се он мора да развија или решава.

Тако и данас када смо толико преокупирани тражењем решења још успелијег срећења односа међу толиким разноврсним пољима нашег напретка, огромног напретка који је постигнут, поново и поново се морамо обратити овој догми или поново она и без наше заслуге избија као структура свега у први план. Јер огроман напредак који је постигнут у освајању тајни природе и човековог развоја условљује је и низ проблема. Овде ћемо се осврнути на такав један, можда и најважнији у једном овом изразу у низу погледа, то је однос човекове духовне или интелектуалне активности, његовог хуманизма, с једне стране, и саме науке, односно технике с друге: пошто се приметило, одосно већ дефинитивно потврдило, колико ова друга култура, култура науке зависи од културе интелекта или духа, или организације човековог ума, његове вере; али се запазило и то и у овом погледу се истиче да две културе ипак нису једна култура, већ коначно две које стоје једна поред друге, али и условљују једна другу.

Сасвим је природно онда да се поново обратимо на ову догму о Св. Тројици, њеној структури, као обра-

сцу једног система веровања, кроз који можемо одговарајуће да разумемо и ово ново питање односа ових двеју култура, јер су се, то само рекли да лако можемо да запазимо из искуства историје, људи вековима ослањали на ову догму и кроз то достигли највише домете на пољима ових двеју култура. На сваком кораку онда сусрећемо истину њеног откривања како као структура одговара структури нашег истраживања, а што значи како кроз њу отривамо и сам систем или структуру стварности, тако исто онда и у овом проблему на којем ћемо се овде задржати.

Када смо пред питање односа двеју култура онда несумњиво морамо и овде да подвучемо колико отуђење од ове догме, то је ствар такође већ дубоког искуства, условљава и тешке или судбоносне заблуде, за које је потребно дуго време па да се исправе.

Због тога и овде указујемо на један нужан покушај даљег тражења у овој догми или њеној идеји оног основног што нас може потпомоћи у нашем напору решења питања двеју култура — духовне и научне, или имагинативне и материјалне, а што би значило — књижевности и технике, или коначно — културе и науке, како би дошли до одговарајуће синтезе, која нам је данас толико потребна. Покушај или разматрање на који ћемо се овде осврнути открива такође сав значај ове догме. Јер у оквиру овог погледа проблем односа ових двеју култура, духовне и техничке, сматра се као један од најважнијих, или толико пре судних, у нашем времену. Тако и овде у приступу овом питању, кроз проблем ових двеју култура, сагледамо сву неопходност ове догме. То је опште питање, веома широко, овде му пак прилазимо кроз један поглед, или два, који су дати као прилози овом питању. Рекли смо о свему овом већ раније, али овде то на изванредан начин подвлачимо у оквиру једног запаженог предавања којег је одржао један познати књижевник али и научник. Реч је о једном необично запаженом предавању Сер-Чарлс Скоу-а, које је изазвало необично живу полемику, а која се још и данас води. Одржано је затим неколико научних скупова на којима је ово питање односа науке и културе добило доста одређенији облик, али и са низом нових питања, још нерешених. Неколико уводних мисли о важности догме о Св. Тро-

јици, које смо поновили, а већ раније рекли, пригодне су за ово предавање, јер полемика која се води о овом предавању у њему или ставу који је постављен, опет, и овог пута, открива сву важност ове велике догме Цркве, њену логику, њену истину. Ова дискусија због тога мора да нас необично много интересује, на првом месту саме богослове. Јер знамо колико је савремена наука, за коју се данас тражи одговарајуће место у савременој култури, ствар религиозне свести нашег периода историје, историје по појави хришћанства.

На првом месту сер Чарло Сноу прилазећи овом питању на један доста нов начин, јер само питање није ново, указује на првом месту колико је број „два опасан број“ као што је дијалектика **опасан процес**, јер „све што се дели само на два изазива подозрење, каже нам овај познати научник и књижевник. Он опасност види на првом месту у томе што се баш наше интелектуално поднебље дели на „два“, на две стране, на групу књижевника, уметника, и групу научника, техничара. Према томе, како налази сер Сноу разматрање овог питања у симболу само броја два указује одмах и на непотпуност решења, јер је реч о двема прупама, двема странама, које су недовољне као такве, као две стране. Ово се питање пак мора решавати, јер је услов напретка. То нам напомиње такође овај књижевник или научник. Али, уз све то ипак додаје да он остаје при овом броју „два“, или ових двеју страна; двеју група без тражења треће. Међутим, ипак, као што видимо, питање **ТРЕЋЕГ** се нужно поставља и поред тога што се одбија. Питање „треће културе“, признаје и сам Сноу, ипак се намеће, шта више оно се не може ни избећи.

Ми се задржавамо на овом питању као питању кроз које видимо пре свега важност броја „три“, па и у случају када се оно негира. Јер симбол броја три јесте **симбол синтезе**.

Може изгледати ово питање о односу ових двеју група у оквиру симбола или броја два или броја три неко доста апстрактно питање, проблем који није својом суштином везан за стварни живот. Међутим сам сер Чарлс Сноу га види и као проблем односа развијених и неразвијених географских подручја савременог света. Јер антагонизам између науч-

зика и књижевника, односно уметника, који има своје одговорајуће последице и на сва савремена тражења а нарочито када је у питању и питање сиромаштва, или, као што смо рекли, развијених и неразвијених економских подручја савременог света. Изгледа чудно али се запажа, и овај књижевник и научник то истиче — овај антагонизам стварно постоји, и због тога представља и неку врсту претње свету, његовом даљем напретку. Истина, нама може изгледати да се у овом тврђењу и нешта претерује, али заиста ако боље у њега загледамо видимо и сав значај овог питања, као и нужност решења, или и сву трагичност уколико се не реши у одговарајућем смислу. Истина, сам Сноу верује да су међусобна оптуживања између књижевника, хуманиста, на једној страни, и научника, техничара, на другој, неоправдана. Јер можемо да видимо да оно зашто они једни друге оптужују није оправдано, пре би се рекло да се ту ради о једном неспоразуму, а у сваком случају у вези је тражења успелијег напретка или још дубљег хуманизирања човековог положаја, а што сви осећамо као неопходно потребно. Али, остаје чињеница, ипак, да је човеков данашњи интелектуални живот подељен на два пола, или две групе, групу „књижевника интелектуалаца“ и групу „научника интелектуалаца“, и да међу њима ипак постоји „антагонизам“; јер се међу књижевницима на првом месту верује да су научници површи у свом оптимизму, на пример нису довољно свесни човековог положаја, његове неспособности да реши своја коначна или последња питања, другим речима нису свесни човекове ограничености. Научници опет верују да данас књижевници нису довољно заинтересовани за своје ближње, да су због тога у једном дубоком смислу речи — „антиинтелектуалци“ којима недостаје способност предвиђања, пошто су заузети само у организовању своје „уметности и мисли на егзистенцијални моменат“ а то значи не комуникативни су, заиста затворени у себе.

С друге стране, констатујући ово стање ствари сер Чарлс Сноу мисли да су ова међусобна оптуживања неоправдана. Он то посматра кроз своје сазнање или осећање природе овог проблема, кроз призму саме чињенице да је он заиста и научник и књижевник, и да има осећање о то-

ме. Јер он сматра да су научници са своје стране веома заинтересовани за човекову судбину и да су свесни „његовог краја“, нешто против чега се не могу борити. То је чињеница, вели Сноу, и због тога велики број научника, признавајућу ову чињеницу, усваја хришћанску веру као религију откривања. Али, у исто време су научници оптимисти, јер „не мешају индивидуално искуство“ са „социјалним“, а што значи да знају да уколико је лични човек у положају трагичан да није трагичан његов социјални положај, а што даље значи: уколико се не можемо у крајњем резултату изборити против смрти, има пуно других ствари у друштву против којих се можемо веома успешно борити, а у чему је и корен оптимизма код научника. С друге стране, греше научници који тврде, подвлачи Сноу, како су најугицајнији или најпознатији књижевници нашег времена били неспособни да предвиде многе ствари. На пример, наводе се књижевници Јесте, Езра Паунд, као и сви они на које су они утицали између 1914 — 1950, а за чији се утицај везује „приближавање нашег света концентрационим логорима у овом прошлом рату“. Због чега је опет велики број научника окренуо леђа уметности тражећи друге путеве“. Сноу, такође, верује да се у овом случају претерује, јер такође истиче „да познаје велики број књижевника као веома племените људе“.

Овај познати књижевник и научник налази оправдање за овај неспоразум. Сноу објашњава то тешкоћом што се „у уметности ствари мењају спорије“, а што није случај у науци „где се грешке скоро аутоматски поправљају“, што опет није случај у уметности.

Антагонизам ипак постоји између ове две групе или културе, или њихових предстваника. Због тога се нужно, логички, поставља и питање треће културе, трећег подручја. Занимљиво је да у овом свом веома добром излагању, толико тачним опсервацијама, сер Чарлс Сноу ипак изражава сумњу у **треће**, у трећу културу. Али ипак сасвим отворено признаје да питање „**трећег**“ јесте стварност, или се поставља као стварно питање. Међутим, он остаје при томе да су ове две културе довољне „само уз боље међусобно познавање и поверење“. Сноу сматра да је ово питање **бољег познавања** оно што је суштинско у овом пи-

њу. Јер је „чињеница колико је мало науке асимилирано у савремену уметност, мада се ипак не може порећи да те асимилације делимично већ нема“. Сноу констатује да је до ове трагичне подељености између науке и уметности, књижевности, дошло још пре пола века (ово предавање је Сноу одржао 1959.), а да је за последњих тридесет година ова подељеност постала још већа, или, данас се научници и књижевници још мање слажу, јер још мање ствари имају да кажу једни другима, а шот значи да се још много мање разумеју. На пример, вели Сноу „научници данас мисле да док напредују у свом раду на науци дотле уметници у свом заостају. Уметници опет са своје стране мисле да научници и поред свег свог напретка у раду на науци нису помогли човеку ни у ком погледу да савлада своју коначну ограниченост“.

Решење овом питању Сноу налази у васпитању, у једном новом погледу на васпитање. Ово је један веома важан моменат у излагању овог научника али и књижевника. Он се зауставља на питању преиспитивања нашег система васпитања. То би било нешто суштинско у овом његовом излагању, јер Сноу налази да данашње наше школе постају све више уско специјализоване, а ова уско специјализација само осиромашава и научника и уметника. У овој чињеници Сноу налази и разлог њиховог међусобног неразумевања. Овде је извор неспоразума а разлога за његову појаву има доста. Међу тим разлозима један је пресудан — то је индустријска револуција, која је опет резултат развоја науке. Неспоразум се јавља и због разврставања самих појмова о научнику и уметнику, јер је велики број „чистих научника“ по својој инвентивности у поднебљу за које се може речи да је поднебље више „литературе“ него „науке“ у смислу њене практичне примене. Због чега се морају раздвајати и научници од техничара међу којим такође може да постоји, као што и постоји, сукоб.

Сер Чарлс Сноу указује на то како су „далековиднији људи“ свога времена тражили да се најбољи умови ангажују на раду на науци, али преставници традиционалне културе нису разумели тај захтев. Сноу се нарочито на овоме задржава. Он указује на грешку незапажања у 19 веку извора богатства у овом

предлогу, већ се продужило за залагање за богаћење на традиционални начин. Шта више овај захтев „практичних људи“ нису могли да разумеју ни „чисти научници“, академици. Један такав академик је и изјавио да „долазак воза у Кембриџ недељом биће исто толико непријатан Богу колико и њему“. Сноу истиче колико се мало **талентованих** заложило за индустријску револуцију, колико интелектуалци нису схватили шта се дешава, писци уопшти исто тако. Унеколико је изузетак драмски писац Ибзен. Али значај индустријске револуције схватили су људи као што је био Хенри Форд; јер је индустријализација била ствар и нада сиромашних“. Због тога Сноу тражи да правимо разлику између индустријске револуције и научне. Под „индустријском револуцијом подразумевамо све већу употребу машина у производњи и све већу запосленост људи и жена по фабрикама“. Тако долази и до познате промене у структури становништва „од сеоског ка градском“. Овај процес, који данас осећамо толико значајним, почео је у 18 веку, али „уз помоћ науке“.

Уз ове напомене Сноу поставља и овакво питање — шта писци знају о машини као оруђу, или шта знају о њеној примени? Они заиста не знају много. Исто тако, примећује овај књижевник и научник, постоји неразумевање између „чистих научника“ и оних који „примењују њихов научни рад, тј. инжињера“. На пример, велики физичар Рутерфорд није веровао да се нуклеарна енергија може користити и у практичне сврхе, али само девет година по његовој смрти почиње да ради прва батерија са нуклеарним погоном као енергијом.

Ови неспоразуми заиста постоје и могу се отклонити само заједничким радом кроз одговарајуће васпитање и напор који треба да се предузме са обеју страна ради бољег међусобног упознавања.

Васпитање, рад на изграђивању погледа, овде игра пресудну улогу. Истина, питање унапређења научне револуције која предходи индустријској даље остаје прво питање. Кроз то се питање и решава питање односа ових двеју култура а кроз тај напредак научне и индустријске револуције решава се и питање сиромаштва, односа развијених и неразвијених, у економском и културном погледу, географских подручја.

У случају овог односа двеју култура кроз који се поставља и питање **треће**, преко које би се нашло одговарајуће решење за однос између „духовне“ и „научне“, јесте питање односа **стваралачког духа**, његове организације као нужне помоћи човеку у његовом развоју. Када знамо колико духовна култура условљује развој научне онда несумњиво да између ове две културе питање васпитања иде далеко дубље него само што се то констатује као потреба. Васпитање као потреба, као појам, ипак се у овој дискусији поставља као **треће подручје**, а што чини и сам Сноу и поред тога што се у једном противуречном ставу тврди да се појам „**трећег**“ између броја „два“ не поставља као проблем **треће културе**.

Међутим, из овога излагања и свега онога што ће даље да следује у овој дискусији о односу ових двеју култура, потврђује се ипак појава **трећег** као **треће културе**. То је подручје **васпитања** нешто што и сам Сноу уводи. Васпитање у својој посебној одређености мора да буде и питање **треће културе**. Појављује се као посебност у оквиру питања постојања и организовања „социјалних наука“ кроз које се и решава однос између поменутих првих двеју култура.

Према томе што се однос између духовне културе и научне дефинитивно решава кроз **дух истине** сазнања у чему су посебности ових двеју култура а у чему су и у стању нераздељености, није могуће а не поставити и питање у чему се састоји и сам акт васпитања као **дух истине** кроз који или помоћу којег треба да решимо и питање односа између ове две културе, духовне и научне, односно хуманистичке и техничке. Јер из стваралачког духа рађа се примена истине у стварним физичким условима живота, али из тога **стваралачког духа**, као првог исходи и **треће** као **истина** на основу које распознајемо шта је и **прво**, али и у каквом односу стоји према томе што називамо и **другом** културом, **другим** у овој несливености али и нераздељености човековог стваралаштва.

Ми знамо да постојање хришћанског васпитања условљава и појаву новог стваралачког духа, јер само хришћански облик културе успева у свом подухвату. Из тог новог стваралачког духа увек се одржава и развој новог васпитања, у оквиру рађања новог знања, нове науке.

Када Сер Чарлс Сноу покушава да укаже на могућност да се остане методолошки при броју **два** у погледу односа двеју култура, као наводно да није потребна **трећа** за решење њиховог односа, у томе је он био веома, као што смо видели, неодређен, јер је указао на потребу **васпитања** у таквом једном потребном опсегу да оно што треба да буде подручје споразума између ове две културе није ништа друго до опет подручје нечег **трећег**. Према томе одмах је примећено Сер Чарлс Сноу да он не може остати при свом ставу, без увођења и **трећег појма** као посебног подручја.

Ту примедбу му је на првом месту ставио професор физике Колумбија универзитета Валтер Карп. Овај познати физичар ово **треће** подручје, подручје васпитања, описује и као „језик природне филозофије“. Овај језик треба да буде нешто заједничко, али и **треће**, за обе ове културе. Кроз то „заједничко“ треба да се разуме однос између првих двеју култура.

Занимљиво је колико и овај физичар осећа потребу за разумевањем света кроз догму „тројства“ вероватно без знања о томе. Још занимљивије је да он указује на ово **треће**, као **језик** споразума, да је у исто време и један захтев или „део једне моћне традиције људског духа“. Још занимљивије је за богослова, који прилази овој дискусији кроз **појам тројства**, да овај физичар подвлачи колико физика као наука тражи, нарочито за ових последњих неколико векова, ништа друго већ само „откривање оне непроменљиве реалности која је иза ове коју опажамо као непрекидно течење појава“. Кроз то **тражење** прокламовани су велики закони физике о **маси** — **кретању** и **енергији**, подвлачи проф. Карп. Међутим овај физичар одмах додаје да на питање шта је **маса**, **кретање**, **енергија** не можемо наћи одговор или емпиричку потврду у самој реалности која је опет једини домен науке. Јер сви ти закони физике „ни су ништа друго до само оно што сами истраживачи траже, тражење које је резултат „самог захтева за непроменљивим“, а док тај захтев за „непроменљивим“ по природи својој није ни само емпиричке природе нити пак чисто рационалан захтев, већ је захтев за који можемо да кажемо да је део науке, а наука је опет резултат тражења истине. За овај **захтев** Карп каже да је „део једне моћне традиције људске мисли“

на којем се могу исто тако задржати и сами књижевници колико и научници. За Карпа питање ових двеју култура јесте и питање двеју „ци-тадела“ које не могу остати толико оштро подвојене једна од друге. Оно што треба да „разори“ ту поделу или подвојеност јесте „једна природна филозофија“. Али, од посебног је значаја да и за овог научника ова „природна филозофија“ и није опет ништа друго до васпитање Јер, како и Карп напомиње, врло мало научника чита књижевност као што врло мало књижевника има интерес за науку.

То значи мора да постоји кроз оно што им је „заједничко“ „интимније међусобно интересовање“, а кроз шта се открива, како то ванредно и Карп примећује, да „најдубљи мотиви науке нису нужно део формалних канова науке“, већ уколико ове каноне више „упознајемо утолико више откривамо близину науке општој људској мисли“. Богослов и овде примећује колико је та општа људска мисао „тројична“, што нам је познато из логике, али и из догматике, јер је наша мисао само део опште или универзалне мисли која је и коначан основ свег кретања или свих покрета живота. У том покрету је онај „део“ наше мисли као извор оне „моћне традиције људске мисли“ кроз коју стварамо — било да је реч о духовној култури или научној или „природној филозофији“ кроз коју су у јединству ова два лика заједно, али су и ова три лика у свом тоталитету.

Ако тражимо „непроменљиво“ иза свега „променљивог“ онда налазимо ово тројство као то што је **непроменљиво**. Та догма о Тројству рекли смо да је и основа из којег израста наше поднебље. Вера у њу даје могућност историчару да се извуче из „историјског релативизма“ и да сагледа истину, јер ово **тројство** видимо да избија само по себи свуда где се врши анализа односа. Ово **тројство** видимо унутар саме културе или начина живота било да је реч о духовној или научној оријентацији, или света духа или света физике. Јер у суштини логика мисли је **тројична**, пошто мислимо кроз **појам суд и закључак**, као што је и природа тројична, кроз три њена подручја **масу, кретање и енергију**. Тако да оно што се ствара ствара се кроз ове тројичне ступњеве мисли; али се и једино може да разуме кроз тројичне ступњеве. Према томе оно што као најопштије ви-

димо у историји јесу ова три подручја духовне активности, што рађа науку кроз коју освајамо „земљу“, али јединство ова два подручја јесте у разумевању, или васпитању, зашто нам све то служи.

Отуда је догма о Светој Тројици историјска чињеница којој објективно можемо да приђемо опет кроз њену структуру па када тога нисмо ни свесни, јер закони или канони нашег мишљења су такође тројични.

Несумњиво онда да се овде можемо задржати на закључку да у тражењу објективности или тачке ослонаца кроз коју би се ослободили као **историчари** свих непотребних наноса, уверења, предубеђења, класних расних или националних категорија, и сагледали у историји ону идеју путем које би најуспелије откривали истину ради разумевања онога у чему смо, видимо ову идеју догме о Светој Тројици као ону која је увек савремена, јер објективно постоји као универзално стање, било у нашем уму или изван њега, као идеју која **стално ради у историји**, омогућавајући постајање света и нас у њему. Према томе ова се идеја појављује као систем, стварни **систем историје**. То откривамо кроз било какву анализу било којег подручја развоја човековог ума. Сву важност овог система, тројичног система, сагледамо и у томе, што можемо да закључимо из предавања Сноа, како свако отуђење од овог система доводи у сукоб интелектуалне снаге једног друштва. Тако и антигонизам између поменутих група интелектуалаца још у 19 веку, као и данас, или између „две културе“, везан је за овај систем, односно последица је отуђења те интелигенције од својих основа или општег стања ума. У тој врло осетљивој равнотежи — подстрек развоја науке кроз развој духа кроз систем догме. Св. Тројице, и отуђења духа од те своје основне, и поред даљег напретка који се и добрим делом механички развија посредством постојећег система који му је основа, има за резултат стање ствари које се поставља као проблем и који решавамо. Али и то само **отуђење** на свој начин је неизбежно или, шта више и допустљиво, због ствари слободе и развоја кроз слободу, при чему се не сме дозволити да се коначно и остане само при опасном броју „два“ већ тражити увек боље јединство или савршеније или нову синтезу која је увек у свом новом ступњу изврше-

ње јеванђељске заповести о усавршавању. Јер како каже и филозоф историје Јозе Оtega и Гасет човек и није ништа друго до постајање, управо он је историја, а историја је процес развоја или постајања. Тако да је у том развоју само човек у могућности да се даље развија или усавршава у општем току историје. Све друго остаје на одређеним ступњевима. Тигар остаје тигар, каже овај шпански филозоф, али је човек данас сасвим нешто друго по свом савршенству него што је био, и биће још савршенији него што је данас. Богослов би рекао, све зависи од степена привржености систему историје а који је као што знамо откривен људима кроз Цркву.

Тако нам је ова анализа односа духовног развоја, духовне културе, и примене тога рада, техничке културе, кроз разумевање, кроз васпитање, путем једног заједничког духа језика, филозофије, што је и „природно подручје” као **треће**, показала како су ова три подручја једна целина, јединство али не и сливено, наравно не и раздељено, која се међусобно прожимају имајући једну суштину — постојање једне истине и једног захтева за истином.

Догма о Светој тројци као и свака историјска чињеница не „говори сама по себи” она говори кроз ум историчара, кроз онога које усваја, или сваког оног који тражи истину. Она се открива на тај начин као жива стварност, откривају је видећемо и они који се баве тзв. хуманистичким наукама, као и они који се баве техничким или природним наукама. Откривају је видећемо и као унутрашњу и спољашњу структуру наука, али и као спољњу структуру односа између ових двеју група наука или подручја човекове делатности која и није ништа друго до покрет Свете Тројице. Али ова догма као историјска чињеница, за разлику од свих других, јер је и изнад свих других, говори и сама по себи, јер кроз њу морамо да мислимо, јер је у свим системима или изнад свих, уједињавајући ове системе.

Можемо због тога да укажемо и на то колико нам је ова догма савремена, не само због тога што је сада садржај нашег ума кроз нашу

веру, већ је и структура нашег ума кроз коју мислимо, а кроз веру ми је једино можемо да разумемо, док је примећујемо рационално, јер прво кроз веру она и јесте свесно присутна међу нама или у нама, али је и изнад нас.

Анатагонизам између књижевника и научника, верује се, да се може решити, и да треба да се реши, кроз **васпитање**. Тај дух васпитања богослов још једном може да подвуче да је ствар развоја, постајања, усавршавања. То најбоље можемо да разумемо кроз саме речи Јеванђеља: „А Утјешитељ дух свети, којега ће Отац послати у име моје, он ће вас научити свему и напоменуће вам све што вам рекох” (Јов. 14,26). „А кад дође Утјешитељ, кога ћу Вам послати од Оца, Дух истине, који од Оца излази, он ће сведочити за мене” (Јов. 15, 26). „А кад дође он, Дух истине, упутиће вас на сваку истину; јер неће од себе говорити, него ће говорити што чује, и јавиће вам што ће бити унапред” (Јов. 16,13).

Однос тако између духовних наука, стваралачког духа, оног у једном смислу естетског што предходи актуализовању замишљеног, као идеје, и тога што је створено, актуализовано као примењено знање, или однос између тзв. хуманистичких наука и техничких подвукли смо да се једино може решити кроз заједнички језик, природне филозофије, или тога што се ствара кроз **васпитање** јесте; и троструки однос, тројичне структуре, у међусобном односу „јединице у тројци и тројице у јединици” заједничког развоја или постајања — дубоки смисао или систем историје чији је човек у отуђеној ситуацији највиши израз који ту отуђеност треба да савлада својим радом кроз највиши дар који има — слободе.

Однос између двеју култура, културе хуманистичких наука и природних јесте и питање места науке у култури, али још и више то је у суштини питање развоја индивидуалности човека, његове суштине, слободе, а што значи да је то у основи и питање религије, уметности и науке. Сав овај проблем у овим нашим данима искристалисао се у ствари у овом питању односа хуманистичких наука и природних.